UNIEKE ATLAS UIT 1813 TERUGGEVONDEN EN VERWORVEN

Fons Heijnens

Inleiding

In juni 2016 werd Camille Oostwegel benaderd door een kaarten- en prenten-verzamelaar, die in het bezit was van een map met kaarten uit de nalatenschap van Corneli/de Selys. Deze map bleek rond 1980 in Parijs te koop te zijn aangeboden.

In de map zaten dermate interessante en waardevolle kaarten, dat ze voor Houthem niet verloren mochten gaan en Camille - als hoeder van het culturele erfgoed - ze uiteindelijk aankocht. Het materiaal keerde na decennialange afwezigheid weer terug naar haar vertrouwde plek in Houthem.
Onze vereniging kreeg de primeur om de kaarten te komen bekijken.
In dit artikel wijden wij aandacht aan deze unieke kaarten, die een verrijking zijn van het kaartmateriaal over Houthem. Deze kaarten zullen nog nadere deskundige bestudering vereisen en ongetwijfeld leiden tot meer publicaties.

De trotse eigenaar Camille Oostwegel
(foto: Fons Heijnens)

Kadastrale atlas

Deze map/atlas van Houthem uit 1813 - vervaardigd in de Franse Tijd onder Napoleon - is de eerst bekende kaart van het grondgebied van Houthem met een gedetailleerdheid tot op perceel niveau. De kaarten zijn gemaakt door een zekere Lefebvre, landmeter bij het Franse Kadaster, en zijn getekend op een schaal 1:2.500.
De map, met een formaat van 50 x 65 cm, bevat naast de titelpagina 8 kaarten. Daarvan bestaan 4 kaarten uit 2 gevouwen delen en 2 kaarten zijn zo groot dat zij in drieën gevouwen en uitklapbaar zijn. De uitgeklapte kaart waarop het tegenwoordige landgoed St. Gerlach voorkomt (Sectie C1) meet 140 x 65 cm. De kaarten zijn ingenaaid in een map, die omzoomd is met perkament.

De map en alle kaarten verkeren in redelijk goede staat, alhoewel de kaarten onder invloed van de luchtvochtigheid niet meer geheel vlak, maar enigszins gebold/gerimpeld zijn en het naaiwerk los geraakt is. Dit zal hersteld worden.

De tekst op de titelpagina luidt*: "Atlas parcellaire de la commune de Houthem : Dressé en 1813 par Lefebvre geometre du Cadastre".*
Helemaal bovenaan staat geschreven dat dit plan toebehoort aan de heer Corneli te Sint Gerlach (Houthem), pro memorie J.H. Quicx Burg(emees)ter.[1]

Kaarten
De eerste kaart in de map is een verzamelplan, schaal 1:12.500, met een weergave van het gehele grondgebied van de gemeente Houthem, ingedeeld in kadastrale secties. Elke sectie wordt aangeduid door een letter van het alfabet (A, B, C) en wordt weergegeven op een of meer bladen. Binnen elke sectie zijn de percelen opvolgend genummerd beginnende bij 1.
Sectie A bestaat uit 3 kaarten, de secties B en C elk uit 2 kaarten. De kaarten zijn ingekleurd, waardoor heel veel landschappelijke details zoals waterlopen, groen (bos, boomgaarden, hagen, tuinen e.d.) en de bebouwing duidelijk te zien zijn. De bebouwing is vrij nauwkeurig ingetekend.

Opvallend is dat het kaartnoorden van de kaarten niet altijd overeenkomt met de bovenkant van het kaartblad, zoals we dat nu gewend zijn. Omdat destijds papier van het formaat 100 x 67 cm voor kadastrale kaarten gebruikt werd, zijn de secties om praktische redenen namelijk zodanig gedraaid en ingepast dat zij in hoogte (67 cm) passen. Gelukkig hebben alle kaarten wel dezelfde schaal. Het bekijken van deze kaarten uit de map vergt dus enige gewenning. Het beste kunnen de kaarten gedraaid worden om te kunnen vergelijken met latere kaarten.

De kaarten uit 1813 - gemaakt rond 1810-1811 in opdracht van de Franse regering - zijn een voorloper geweest van de latere verbeterde kadastrale kaarten, die in Nederland tussen 1811 en 1832 gemaakt zijn. Deze (pre)-kadastrale kaarten waren over het algemeen genomen gedetailleerd en redelijk van kwaliteit, maar waren schijnbaar wel enigszins onnauwkeurig.
Deze kaarten zijn vooral interessant omdat ze als eerste (pre)kadastrale kaarten een belangrijke schakel zijn tussen de kadastrale leggers uit 1777, de inwonerslijst uit 1796, de Tranchotkaart (1803-1805) en de latere Nederlandse kadastrale kaarten van Houthem (ca. 1840) en genoeg vergelijkingsmateriaal opleveren. Bij nadere bestudering zijn veranderingen in bebouwing en ver-

[1] J.H. Quix (1788-1863) was raadslid van 1819-1863, gemeentesecretaris van 1825-1837 en burgemeester van Houthem van 1820-1856. Hij woonde in de later als (kasteel)hoeve Broers bekende burgemeesterswoning.
J.C.F.J. (Frans) Corneli (1831-1903) was aansluitend burgemeester van 1856-1900. Hij bewoonde het kasteel, tegenwoordig Château St. Gerlach.

kavelingen duidelijk te zien. Zeker als de kaarten over elkaar heen geprojecteerd en/of naast elkaar gelegd worden is dit goed te zien.

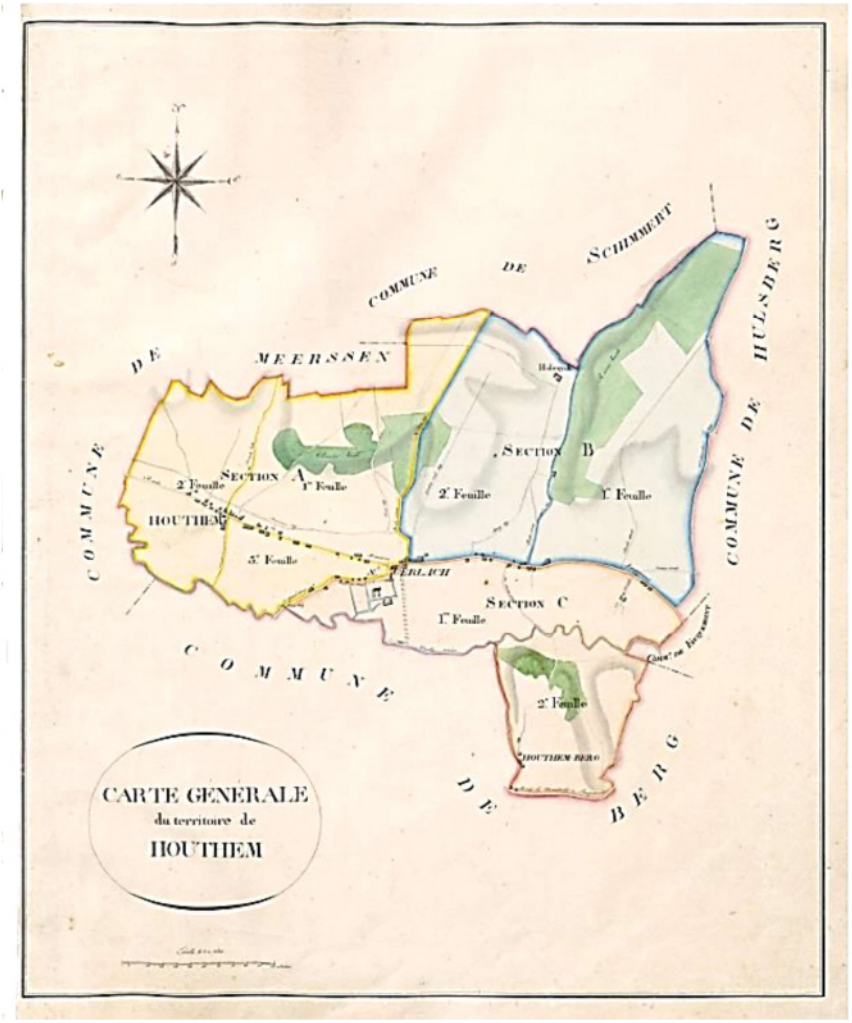

Verzamelplan gemeente Houthem 1813

“Bijvangst”
Op de schutbladen van de map zijn later voorin 2 kaarten geplakt, die de eigenaar schijnbaar graag in die map wenste te bewaren, om kwijtraken te voorkomen.
De eerste kaart is het bekende “Plan van het Adelijk Klooster St. Gerlach”, een gepatte linnen kopie, gedateerd 20 juni 1932, van kaart 317 van het Rijksarchief Limburg. De oorspronkelijke kaart is in 1781 gemaakt door de Maastrichtse architect Matthias Soiron, die de situatie zeer nauwgezet heeft opgemeten en in kaart heeft gebracht.
De tweede kaart is het meetkundige plan van de grondruil tussen Corneli en de gemeente Houthem i.v.m. de aanleg van de Kerkweg. Deze kaart is op verzoek van de heer A. Corneli op 2 september 1853 vervaardigd door de beëdigd landmeter Jan Joseph Geuskens (1818-1900) uit Houthem. De ongehuwde Geuskens was geen onbekende. Hij volgde in 1837 Quix op als gemeentesecretaris en bleef dat ambt vervullen tot 1881.

Latere kadastrale kaarten uit ca. 1840
In 1813 werd in de plaatsen van het voormalige kanton Meerssen begonnen met het aanleggen van de eerste nieuwe kadastrale plannen. Als eerste kwam Schimmert aan de beurt, de woonplaats van de Franse ingenieur Lefebvre, die al aan de vorige kaart en de minder gedetailleerde Tranchotkaart voor dit gebied voor Napoleon had gewerkt.

De opmetingen in Houthem voor de kadastrale kaart van rond 1840 werden gedaan door de landmeters A. VandeLoo (sectie A) en F. Voncken (secties B en C), onder de directie van N. Houben. De kaarten zijn getekend op een schaal 1:10.000 (overzichtskaart) en 1:2.500 voor de afzonderlijke sectiekaarten.

Kaarten 1813 versus kaarten 1840
De verdeling in secties van de kaarten uit 1813 en de begrenzingen daarvan komen niet overeen met de latere kadastrale kaarten van rond 1840. Ook wijkt de nummering van de percelen geheel af van de latere nummering in de OAT’s uit 1842 (Oorspronkelijke Aanwijzende Tafels) [2] en de perceelsgewijze kadastrale leggers. Na de instelling van het Kadaster in 1832 en in Limburg pas in 1842 (vanwege de politieke situatie), kreeg elk bebouwd of ongebouwd stuk grond namelijk een uniek perceelnummer en hiervoor werd voor een eigen volgorde gekozen, die afwijkt van die uit 1813. Op het verzamelplan uit 1813

[2] Deze OAT’s 1842 geven een overzicht van de percelen grond met de bijbehorende eigenaren of vruchtgebruikers en nadere bijzonderheden, zoals namen, voornamen, beroepen en woonplaatsen, de plaatselijke benamingen, grootte en soort van de eigendommen, klasse en schatting voor grondbelasting en de belastbare inkomens (opbrengsten) ongebouwd en gebouwd.

bestaat de sectie A uit 3 kaarten, de secties B en C elk uit 2 kaarten.

Het verzamelplan 1840 kent sectie A met 2 bladen, sectie B met 3 bladen en sectie C met 2 bladen
Dit maakt het vergelijken van gegevens op de twee kadastrale kaarten (minuutplannen) nog eens extra moeilijk.

Minuutplannen 1813	Minuutplannen 1840
Sectie A1	Sectie A1 (nummers 1 tot 438)
Sectie A2	Sectie A2 (nummers 439 tot 833)
Sectie A3	----
Sectie B1	Sectie B1 (nummers 1 tot 314)
Sectie B2	Sectie B2 (nummers 315 tot 349)
----	Sectie B3 (nummers 350 tot 638)
Sectie C1	Sectie C1 (nummers 1 tot 135
Sectie C2	Sectie C2 (nummers 136 tot 529)

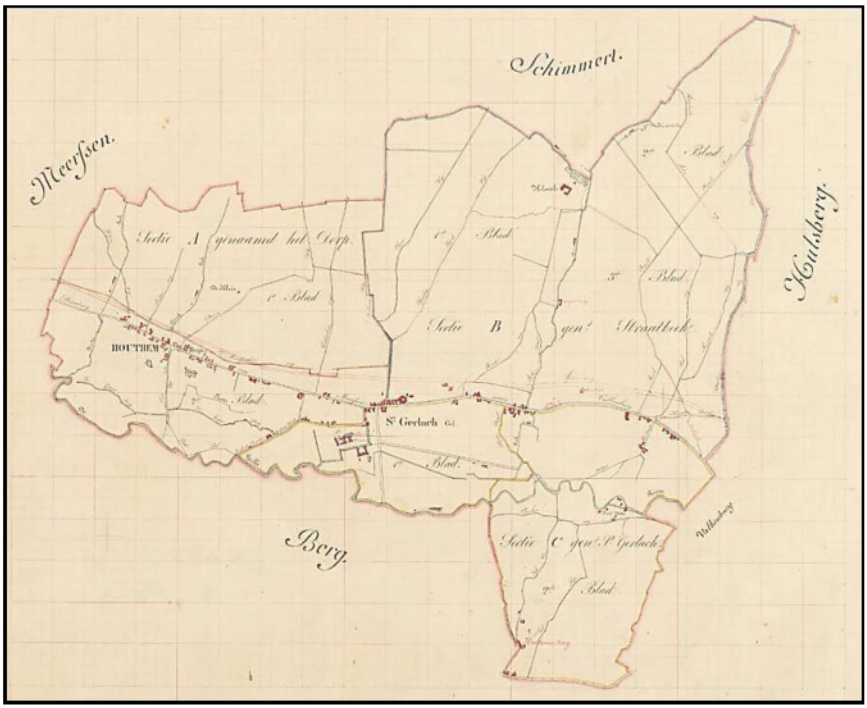

Verzamelplan gemeente Houthem ca. 1840

Digitalisering
Vanwege de kwetsbaarheid van de 200 jaar oude kaarten zijn de kaarten gedigitaliseerd door een professioneel bedrijf, dat gespecialiseerd is in het digitaliseren van historisch erfgoed, waardoor gebruik en bestudering een stuk eenvoudiger en meer toegankelijk is geworden. De resolutie van de digitale kaarten is hoog waardoor bij inzoomen details en geschreven teksten en nummers goed leesbaar zijn.

Enkele summier uitgewerkte voorbeelden
De ontwikkelingen en veranderingen in de loop der tijd geven aan de hand van vergelijking van de beschikbare kaarten een mooi beeld.

Interessant zijn het kloostercomplex/kasteel, thans landgoed St. Gerlach, huize Gürtsenich en omgeving te Vroenhof en het gebied van de kruidmolen/Polfermolen in de Plenkert.

In voorkomend geval zijn de kaarten uit 1813 zodanig gedraaid dat het kaartnoorden overeenkomt met dat van de latere kaarten. Hierdoor is vergelijking van de gegevens gemakkelijker.

Waterpartijen, parken en gebouwen bij het kloostercomplex/kasteel, 1781, 1813 en 1840

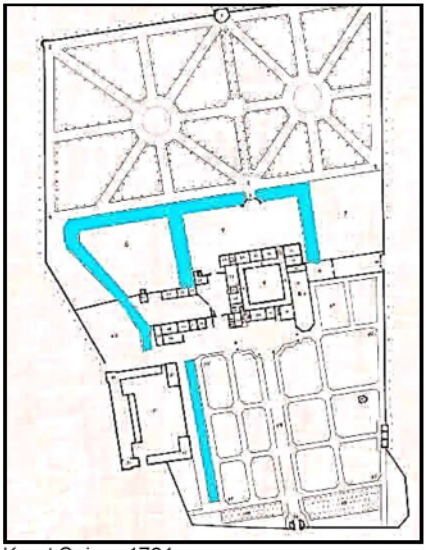

Kaart Soiron 1781

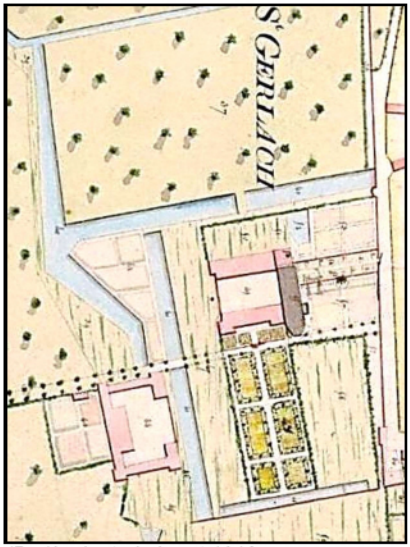

(Pre)kadastrale kaart 1813

Kadastrale kaart 1840

De op de gedetailleerde kaart van Soiron voorkomende oude economiegebouwen, links van het proosdijgebouw (sinds Corneli: kasteel genoemd), komen op de kaart uit 1813 niet meer voor. Het gaat om de volgende gebouwen: washuis, bakkerij, kamer voor de meiden, kolenstal, remise, brouwerij, werkplaatsen en paarden- en koeienstallen. Bij de pandhof zijn de "betplaats voor dommestijke", de keuken, bottelarij en refter verdwenen, waardoor de pandhof niet meer geheel omsloten is.

Op de kaart van 1840 zijn nieuwe schuren te zien bij de pachtboerderij (thans herbouwd tot luxe appartementen). De grote schuur werd in 1831 gebouwd. De andere stallen en schuren van de pachthoeve in 1834.

Duidelijk zijn ook veranderingen in vijvers/grachten/watersingels waarneembaar, deels zijn deze uitgebreid en deels later gedempt en gereduceerd tot greppels. In het huidige park bij het château zijn deze greppels behouden. Opvallend is ook dat de kloostertuinen van de zusters en latere parken een behoorlijke gedaanteverwisseling hebben ondergaan.

Huize Gürtsenich en omgeving te Vroenhof 1813 en 1840

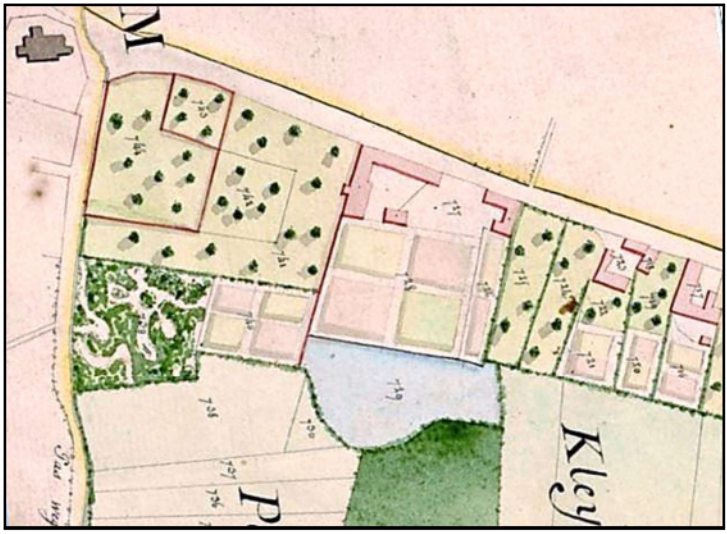

Huize Gürtsenich met vijverpartij - kaart 1813 Sectie A3 nummer 727

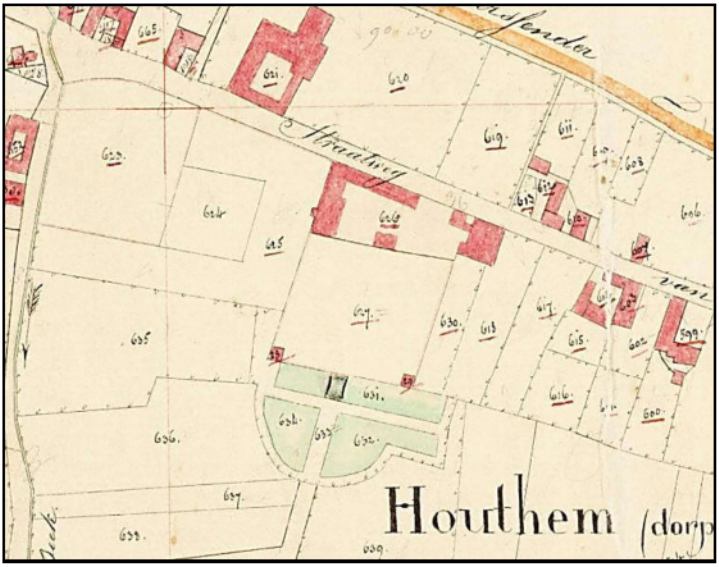

Huize Gürtsenich met vijverpartij - kaart 1840 Sectie A2 nummer 626

Buiten de verschillende sectie-aanduidingen en -nummeringen, laat vergelijking van beide uitsneden diverse opmerkelijke verschillen zien.

Op de kaart van omstreeks 1840:
- ontbreken aanduidingen van de landschapselementen, zoals weide, park, tuin, boomgaard, etc.
- lopen paden door de vijver; de vijverpartij is daarom opgedeeld in meerdere sectienummers
- zijn achter huize Gürtsenich twee hoektorens te zien
- oogt het pand met nummer 630 naast Gürtsenich groter
- zijn twee percelen op de hoek van de Putweg en de Straatweg (Prov. weg Vroenhof) samengevoegd.

(Foto: RCE)

Kruidmolen/Polfermolen 1813 en 1840

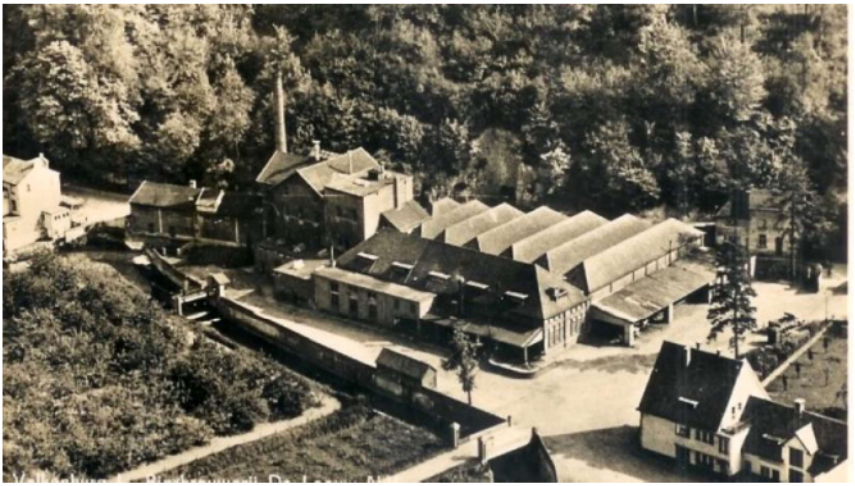

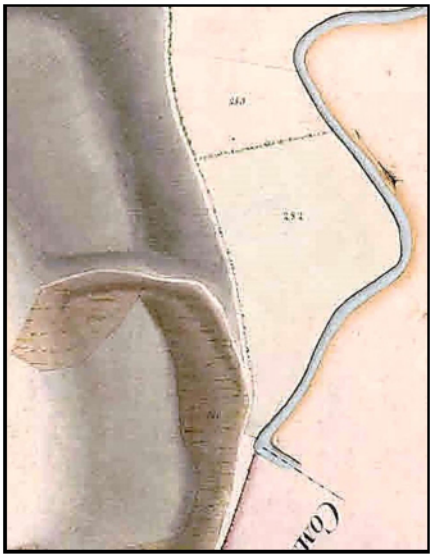

1813

1840

Op de kaart uit 1813 is het terrein waarop in 1820-1821 in opdracht van Bertrand Loisel de kruidmolen werd gebouwd, nog weiland. De gebouwen van de kruidmolen en de aangelegde molentak, alsmede de verkavelingen, zijn op de rechter kaart uit 1840 weergegeven.

Toponiemen

Een aparte studie zou gewijd kunnen worden aan de veld- en wegbenamingen die op de kaarten voorkomen en deels niet meer in zwang zijn. Samen met de gegevens over **toponiemen uit de Legger van 1777 en de OAT's leveren zij** bijzondere historische informatie op.

Bronnen

- Aan de slag in de kadastrale archieven / Maan Verheijen. - 2014
- http://beeldbank.cultureelerfgoed.nl/
- Caert-thres : tijdschrift voor de geschiedenis van de kartografie. Themanummer 21 (2002) nr. 3
- Digitalisering kadastrale leggers en hulpkaarten 1832-1990 : een bron van zorg of hoop? / René M. Haubourdin . - In: Archievenblad, 2010-1 en Geo-info, 2010-4, p. 20-23
- Inventaris van de archieven der gemeente Houthem 1800-1940 / samengesteld door W. van Mulken. -1974
- Kadastergids / F. Keverling Buisman en E. Muller . - 1979 . p. 9-10
- De kadastrale kaart,1812-1990 / P. Kruizinga m.m.v. S.E.M. van Doornmalen
- Landgoed Sint-Gerlach / A.G. Schulte en A.A.M. Warffemius .- 1999. -
- Reacties van Coen Eggen en Wiel Felder op e-mail via Camille Oostwegel
- Register bevattende de opgave der grondeigenaren met hun eigendommen en de veranderingen hierin voorgevallen, 1800-1836. (Archief Houthem, inv.nr. 739).
- www.kadaster.nl
- https://nl.wikipedia.org/wiki/Kadaster

CONTRIBUTIE

De contributie voor het jaar 2017 blijft gehandhaafd op € 12,00.

Wij verzoeken u om de contributie voor 2017 over te maken op:

bankrekening NL55 RABO 0152 8353 69.
De BIC-code van Rabobank Maastricht e.o. is: RABONL2U

Mogelijk heeft u de contributie over 2016 nog niet overgemaakt .
Wilt u dit dan graag alsnog doen?
Dank.